

Aleksander Bołdyrew (Piotrków Trybunalski)

**TAM IN PECUNIIS, QUAM IN MERCIBUS ALIAS TOWARAMI.
ŻOŁD I ZAROBKI ŻOŁNIERZY POLSKIEJ PIECHOTY ZACIĘŻNEJ
ZA PANOWANIA ALEKSANDRA JAGIELLOŃCZYKA
I ZYGMUNTA I STAREGO.**

Wśród zagadnień związanych z historią wojska polskiego, kwestie militarno-gospodarcze stanowiły przedmiot zainteresowania wielu badaczy. Dość wymienić prace T. Lubomirskiego¹, J. Wimmera², M. Biskupa³ i wiele innych. Powtórne sięgnięcie do materiałów archiwalnych może ułatwić pełniejsze naświetlenie kwestii szczegółowych, związanych z finansami wojskowymi w pierwszej połowie XVI w. Zachowane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie rejestry popisowe rot pieszych z lat 1522-1547 pozwalają przeprowadzić kalkulacje dotyczące opłacalności służby w polskiej piechocie zaciężnej. W trakcie badań nad piechotą zaciężną udało się ustalić, że rejestrów pochodzących z interesującego mnie okresu jest łącznie 119⁴. W sumie opisano w nich bez mała 12 000 żołnierzy (ponad 15 000 stawek żołdu)⁵. Wiadomo, że pod koniec XV w. płaca piechura wynosiła 5 złotych węgierskich. Na skutek obniżki wartości pieniądza w początkach XVI w. podniesiono ją do 6 i następnie do 8 złotych węgierskich. Po reformie monetarnej w 1527 r. została obniżona i przeliczona na złote polskie. Jak twierdzi J. Wimmer, następnie znowu zaczęła rosnąć, w skutek deprecjacji

¹ T. Lubomirski, *Trzy rozdziały z historii skarbowości w Polsce 1507-1532*, Kraków 1868.

² J. Wimmer, *Zagadnienie badań nad historią finansowania wojska jako jeden z podstawowych elementów historii wojskowej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” [dalej: „SMHW”], t. XIV, 1968, cz. 1, s. 3-91; idem, *Zagadnienie badań nad historią finansowania wojska jako jednym z podstawowych elementów historii wojskowej*, „SMHW”, t. XV, 1969, cz. 2, s. 3-12.

³ M. Biskup, „Wojna pruska” czyli wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519-1521. (*U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*), część II, Olsztyn 1991, s. 503.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Archiwum Skarbu Koronnego [dalej: ASK], Oddział 85 [dalej: O85], sygn. 16, 17, 19, 20, 22, 24-27, 32, 36, 39, 42, 51; AGAD, ASK, Oddział O86 [dalej: O86], sygn. 12.

⁵ W wojsku polskim praktykowano wówczas zwyczaj opłacania pewnych kategorii zbrojnych podwójną stawką żołdu (podobnie jak Doppelsoldneren wśród niemieckich Lancknechtów). Toteż nigdy faktyczny stan oddziału nie odpowiadał etatowemu, zagwarantowanemu w liście przypowiednim i zawsze był niższy o przynajmniej kilkanaście procent.

cji wartości pieniądza⁶. Tymczasem Zygmunt I Stary pisząc do Jan Tarnowskiego 1 stycznia 1535 r. nadal wymienia stawkę 5 złotych polskich. W tekście dokumentu mówi się o tym, jako o rzeczy nie podlegającej dyskusji, toteż należy przyjąć, że podstawową stawką żołdu płaconego kwartalnie jednemu zaciężnemu pieszemu była suma 5 florenów⁷. Tak więc rota, dla której wystawiono list przypowiedni na 100 żołnierzy (100 porcji, czyli stawek żołdu) powinna otrzymać wynagrodzenie 500 florenów.

Nie można jednak zapominać, że liczba żołnierzy rzeczywiście służących w oddziale (stan faktyczny) odbiegała od liczby żołnierzy, która figurowała w liście przypowiednim (stan etatowy). Zależność ta była dostrzegana już w omawianej epoce, skoro wzmianka dotycząca tych praktyk trafiła do „*Consilium rationis bellicae*”: *Tego też trzeba poprawić, iż ponieważ tym wiele uchodzi, co na paweży, na zbroje, na proporce dawają, u 100 pieszych ubędzie 20, u 1000 ubędzie 200 tak, iż gdzie 1000 pieszych przyjmą, tedy jeno 800 będzie. A tak, acz to musi być, aby po staremu dawano na zbroje, na paweży et ad alia id genus l4, a wszakże co by osób nie dostało, aby Król Jego Miłość na to pieniądze dał, aby spełna poczet był, którego przed tym za tym obyczajem nie dostawalo*⁸.

Na ogół są to liczby będące wielokrotnością dziesiątek, a więc 50, 100, 200 lub 300. Liczba ta dotyczy zawsze ilości stawek żołdu, które ostatecznie odbierał rotmistrz. Za te pieniądze zaciągał żołnierzy, lecz pewnym ich kategoriom wypłacał podwójne stawki z uwagi na ich kosztowniejsze uzbrojenie oraz cięższe do wykonania zadania stawiane im w czasie walki. Do tych kategorii należeli propornicy, bębenice, kopijnicy i pawężnicy. Pozostali żołnierze, głównie strzelcy, otrzymywali żołd pojedynczy i jedynie w ich przypadku jedna stawka żołdu (porcja) odpowiadała jednostce wymienianej w liście przypowiednim. Nie można zapomnieć również o koniach, które liczone i odnotowywano w rejestrach popisowych podobnie jak żołnierzy oraz wynagradzano ich służbę podwójnym żołdem, który, rzecz jasna, pobierał rotmistrz. Tak zresztą opisywał to J. Tarnowski: *Pieszym rotmistrzom, wedle starego zwyczaju, u sta pieszych na dwa konia po dziesiąci złotych dawać mają, które konie ich przy pieszych ich rotach będą chodziły. A gdy rotmistrze w swoim regimencie będą się tak zachować, tedy hejtmanowi będzie z mniejszą pracą i karania a srogości nie będzie potrzeba, za co im będzie cześć niemala i przysługa u pana i u Rzeczy pospolitej*⁹.

⁶ J. Wimmer, *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Warszawa 1978, s. 96.

⁷ *Acta Tomiciana. Epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum Serenissimi Principis Sigismundi Primi regis Poloniae Magni Ducis Lithuaniae per Stanislausm Górski canonicum Cracoviensem et Plocensem collectarum*, t. XVII, oprac. W. Pocięcha, Poznań 1966, nr 5; Z. Spieralski, *Jan Tarnowski 1488-1561*, Warszawa 1977, s. 239.

⁸ J. Tarnowski, *Consilium rationis bellicae*, wstęp J. Sikorski, oprac. T. M. Nowak, Warszawa 1987, s. 51.

⁹ *Ibidem*, s. 121.

Można przyjąć, że ubytek stanu faktycznego w stosunku do stanu etatowego sięgał około 20%. Dzięki temu założeniu można stwierdzić ile pieniędzy pobierali poszczególni żołnierze. W rocie stuosobowej mogło służyć na przykład 77 żołnierzy (rota Mikołaja Bliźnickiego opisana w 1538 r.¹⁰). Było w niej 53 strzelców (licząc po 5 fl. pobrali 265 fl.). Ponadto służyło w niej 21 żołnierzy opłacanych podwójną stawką żołdu (2 proporników, 1 bębenica, po 9 kopijników i pawężników). Ci otrzymali wynagrodzenie w wysokości 210 fl. Tak więc rotmistrz uzyskał sumę 25 fl., a więc 5% całej kwoty przeznaczonej na zaciąg jego roty. Wyliczenie to do pewnego stopnia potwierdza list przypowiedni wystawiony 28 października 1519 r. dla Jana Starskiego. W dokumencie odnotowano *Ioanni Stharski rotmagistro cum comitiva 50 peditum et 2 equitum armatorum (5 fl. super peditem et 10 fl. super equitem ad quartale anni) litterae indemnitate datae sunt*. Tak więc konie w rotach pieszych pozostawały na utrzymaniu rotmistrza. Płacono na każdego z nich 10 fl., a rotmistrz chcąc zwiększyć swój dochód mógł podejmować próby mające na celu zwiększenie ich ilości w rocie, czemu, jak wiadomo, władze wojskowe starały się dość ostro przeciwstawiać¹¹. Powyższe wyliczenie zbieżne jest z ustaleniami T. Grabarczyka dla XV w. Wówczas rotmistrz piechoty również miał zarabiać 25 fl. na kwartał, czyli 100 fl. rocznie. Dochód taki miał być porównywalny z dochodem czerpanym z dużej, 30-łanowej wsi¹². Nie można zapomina jednak o tym, że rotę rocznie służyły zazwyczaj przez 2, ewentualnie 2,5 kwartału. To oznacza, że rotmistrz rocznie mógł średnio zarobić w granicach 50-60 fl.

Wiadomo, że żołd oddziałów garnizonowych był niższy, lecz ci żołnierze otrzymywali dodatkowo sukno i płótno na ubiory¹³. Stwierdzenie to należałoby uściślić o tyle, że sukno, płótno, czy inne towary wydawano raczej w ramach żołdu niż jako dodatek do niego (*tam in paratis pecuniis, tam in mercibus alias tawarami*)¹⁴. Taką informację można odnaleźć również w postanowieniach ordynacji wojennej z 1506 r., gdzie zapisano: *Item visum erat utile et necessarium, quod Cracoviensis et Russiae Terrae defensionis onus gesturae erunt his temporibus, contributiones privatas fecerent de illisque argentum ad monetariam emerent de quo nummos minutos cudi procurarent, et ex illis minutis speciales stipendiarii in auxilium defensionis istarum terrarum servarentur una um aliis stipendiariis, qui communi aere Terrarum*

¹⁰ AGAD, ASK, O85, sygn. 32, k. 36v-37v.

¹¹ AGAD, Metryka Koronna [dalej: MK], sygn. 34, k. 165; *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur* [dalej: MRPS], wyd. T. Wierzbowski et al., Varsoviae 1910, t. IV, cz. 1, nr 3113; Z. Spieralski, *Instrukcje i artykuły hetmańskie Jana Tarnowskiego*, „SMHW”, t. XXXVI, 1994, s. 275.

¹² T. Grabarczyk, *Piechota zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2000, s. 62-63.

¹³ J. Wimmer, *Historia piechoty...*, s. 96.

¹⁴ K. Górski, *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1893, s. 18, 233.

*Majoris Poloniae servabuntur, de quo etiam argento medios grossos in monetaria nostra publica cudent, pro quibus Thesaurius noster pannos emet ad contentandos illos istarum Terrarum speciales stipendiarios convertendos, qui Thesaurarius sic tam argentum illus quam monetas et mediorum grossorum dispensaret*¹⁵. Jeśli więc piechocie płacono bezpośrednio po zakończeniu służby, czy nawet jeszcze w trakcie jej trwania, to czyniono to przy pomocy kwartników (*argento medios grossos in monetaria nostra publica*) lub towarów (*pannum*).

Najczęściej łączono te dwie formy przekazując część należnego żołdu w towarach, resztę zaś w pieniądzu. Zgromadzone materiały źródłowe obfitują w tego typu przekazy. Najliczniejszą grupę stanowią rachunki za służbę, które regulowano jedynie pieniędzmi. Takich notatek zachowało się 89 (liczonych według nazwisk rotmistrzów, którym pewne długi zwracano w przynajmniej dwóch ratach). Dla poszczególnych lat było to: 1 (1505 r.¹⁶), 6 (1506 r.¹⁷), 27 (wojna pruska: 1519 r. – 10¹⁸, 1520 r. – 13¹⁹, 1521 r. – 4²⁰), 5 (1526 r.²¹), 2 (1528 r.²²), 3 (1529 r.²³), 1 (1530 r.²⁴) i 44 (1538 r.²⁵) notatek. Na ogół formularz zapiski skonstruowany był według prostego wzoru. Najpierw informował o dacie i miejscu dokonania wypłaty, następnie przywoływał dane osobowe rotmistrza oraz określał wielkość jego roty (raczej według stawek żołdu, a więc stanu etatowego). W dalszym ciągu tekstu opisywano komu i jaką kwotę przeznaczano, na przykład: *equi 4 per flor 6 facit [...] per gr 30 f[llorenos] p[olonicales] 22/12 [22 fl. i 12 gr.]*. *Ped[ites] 200 per flor 3 facit [...] per gr 30 f[llorenos] p[olonicales] 560*. Na koniec zapisywano pozostały po takim rozliczeniu dług²⁶. Zachowane dane nie są kompletne, toteż nie można zsumować całkowitych wydatków na żołd według stanu etatowego bądź faktycznego.

Kolejną grupą wypłat są te, gdzie płacono częściowo w monecie, częściowo w materiałach. Formularz tych zapisek jest podobny do wyżej opisanego, z tym, że umieszczano w nim również informację dotyczącą wartości i niekiedy rodza-

¹⁵ *Ordinatio bellicae motionis ex anno 1506*, wyd. A. Blumenstok, [w:] *Scriptores rerum Polonicarum*, t. XIII, Kraków 1889, s. 262.

¹⁶ *Liber Quitantiarum Alexandri Regis ab a. 1502 ad 1506* (Księga skarbową króla Aleksandra Jag.), wyd. A. J[ablonowski], [w:] Teki A. Pawińskiego, t. I, Warszawa 1897, s. 194.

¹⁷ AGAD, ASK, O85, sygn. 6a, k. 14v, 16, 58, 58v; AGAD, ASK, O85, sygn. 6b, k. 13, 14.

¹⁸ AGAD, ASK, O86, sygn. 8, k. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

¹⁹ AGAD, ASK, O86, sygn. 8, k. 13v, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 36v, 37, 41.

²⁰ AGAD, ASK, O86, sygn. 8, k. 44, 45, 52, 56.

²¹ AGAD, ASK, O86, sygn. 10, k. 61-62v.

²² AGAD, ASK, O86, sygn. 11, k. 28, 30, 32v.

²³ AGAD, ASK, O85, sygn. 17, k. 227-227v; AGAD, ASK, O86, sygn. 11, k. 49.

²⁴ AGAD, ASK, O86, sygn. 11, k. 53.

²⁵ AGAD, ASK, O85, sygn. 33, k. 5-6v, 40-48, 49-51, 52v-61.

²⁶ AGAD, ASK, O85, sygn. 33, k. 59.

ju materiału użytego jako substytut pieniądza (*panno per duos florenos, puro precio panni centum nonagintam sex florenos, panni wratislaviensis, panni lundensis, panni angliensis, panni koltriso*). Jak widać używano płótna bądź sukna czystego, sukna wrocławskiego, luńskiego, angielskiego i kołtryn (kołder). Surowe bądź czyste sukno było materiałem sukiennym nieapreturowanym. Znaczne ilości tego typu półfabrykatu dostarczały wytwórnie angielskie do Niderlandów. Dopiero tam poddawano je apreturze i dalej odsprzedawano. Znacznie lepszym gatunkowo typem sukna było sukno luńskie (*lundisch, lundensis*). Była to droga i dobra jakościowo tkanina w całości fabrykowana w Anglii. Należy więc przyjąć, że sukno luńskie było droższym gatunkiem sukna angielskiego, natomiast materia zwana czystą, surową albo angielską była najprawdopodobniej również sukmem angielskim, lecz poddawanym dalszej obróbce już na kontynencie. Sukno wrocławskie charakteryzuje się jako materiał średniej i niskiej jakości, jaki powszechnie produkowano na obszarze Śląska i przewożono do Korony²⁷. *Pannum koltrisum* to, jak się wydaje, kołtryny. Znane w Europie Środkowej jako kołtryny (kołdry, opony) morawskie, norymberskie, tureckie czy weneckie, służyły do obijania ścian wewnątrz mieszkalnych. W rzeczywistości były długimi, pionowymi brytami (podobnymi w formie i zastosowaniu do współczesnych tapet). Wytwarzano je z płótna, adamaszku, atlasu, półatlasu, włóczek i kitajki. W przywołanym wcześniej przypadku jest wyraźnie mowa o *panni koltriso*, należy więc przypuszczać, że były to kupony płócienne lub sukienne. Ich nazwa bardziej charakteryzowałaby formę zewnętrzną niż właściwe zastosowanie. Materia ta mogła bowiem z powodzeniem służyć do krojenia z niej części składowych ubiorów²⁸.

Najliczniejsza grupa zapisek zawierających dane dotyczące zapłaty żołdu w pieniądzu i towarze zachowała się dla 1506 r. (9 notatek)²⁹. Udało się również odnaleźć dwie notatki datowane na 1521 r.³⁰ i jedną na 1527 r.³¹ Pewnym rozwiązaniem kwestii wypłaty żołdu było również przekazanie samych towarów (sukna bądź płótna). W ramach tej metody zgromadzono 20 wpisów do ksiąg skarbowo-wojskowych, z czego 19 sporządzono we wrześniu 1520 r. w Elblągu. Zamieszczono je w dziale *Percepta pannorum a domino Balinski pro expedition[e] seruiliium tam equitum quam peditum in equum per 2 flor et in peditem per 1 flor prêt[er] 3 rotm[a]g[ist] ros Iskrziczki Gnoienski et Plaza quibus in peditem dat[is] per 2 flor*³². Gatunki

²⁷ M. Bartkiewicz, *Odzież i wnętrza domów mieszczańskich w Polsce w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Wrocław 1974, s. 109.

²⁸ *Ibidem*, s. 55, 60-61.

²⁹ AGAD, ASK, O86, sygn. 6a, k. 13v, 14, 15, 15v; AGAD, ASK, O86, sygn. 6b, k. 12, 12v, 13v.

³⁰ AGAD, ASK, O86, sygn. 8, k. 37v, 59.

³¹ AGAD, ASK, O86, sygn. 11, k. 43.

³² AGAD, ASK, O86, sygn. 8, k. 84 i n.

sukna są takie same jak wymienione wyżej, natomiast zmieniono formularz wpisu. Po zwyczajowym wstępie wymieniano rotmistrza, liczebność w ludziach i koniach jego roty oraz wiarygodność. Następnie odnotowywano gatunki materiałów, które wydawano. Zapiskę podsumowywano stwierdzeniem *summa pro eo facit* ewentualnie *summa pro isto panno facit* i wpisywano wartość towarów³³. Ponownie zastosowano takie rozwiązanie jeszcze w 1528 r., kiedy to opłacono w ten sposób załogę kamieniecką (200 piechurów, którzy otrzymali *panno* o wartości 2000 fl.)³⁴. Osobą odpowiedzialną za przekazywanie pieniędzy i towarów żołnierzom był pisarz polny, który prowadził również ogólną rachunkowość³⁵.

Tak kształtowało się modelowe działanie. Nie zawsze jednak skarb królewski i publiczny był w stanie zdążyć na czas z wypłatą. Warto przypomnieć zdanie zapisane przez Stanisława Orzechowskiego, który stwierdził: *niewielkich pieniędzy postąpili królowi z Korony [...] i dalej [...] wojsku służby płacić nie starczył*³⁶. Problem zwlekania z regulacją należności w latach większych konfliktów, głównie z braku funduszy zauważalny był więc już wówczas. Wspominałem już wcześniej, że nie zapłacone rachunki trafiały między innymi do działu asygnat, gdzie skrupulatnie odnotowywano zaległości w wypłacie żołdu. Sumy tylko tam wspomniane wydają się ogromne. Największą katastrofę finansową w tym względzie przeżyło państwo polskie (a wraz z nim żołnierze pieniędzy) w początkach XVI w. Wówczas należności nie płacono za panowania Aleksandra, a Zygmunt I Stary musiał nie tylko regulować te z czasów rządów swego starszego brata, ale i jeszcze z okresu jego poprzednika, czyli Jana Olbrachta. Kłopoty te zeszyły się w parze z trudnościami w finansowaniu zaciągów aktualnych. I tak na przykład obrona potoczna, a wśród niej piechota rozsiana po zamkach pogranicza, finansowana była z pieniędzy uzyskanych z poboru, toteż wielkość sum i regularność ich gromadzenia bezpośrednio przekładały się na częstotliwość wypłat³⁷. Większość pieniędzy przeznaczanych na zaciągi doraźne pochodziła z kasy marszałkowskiej³⁸. Osobną formą wypłaty pieniędzy dla wojska były damna, które zostały już omówione na początku tego rozdziału. Tu należy jedynie przypomnieć, że były to szko-

³³ AGAD, ASK, O86, sygn. 8, k. 84, 86v, 87, 87v.

³⁴ AGAD, ASK, O86, sygn. 11, k. 46.

³⁵ Z. Spieralski, *Polska sztuka wojenna w latach 1454-1562*, Warszawa 1958, s. 11.

³⁶ *Książki Stanisława Orzechowskiego o ruszeniu ziemie polskiej przeciw Turkowi z łacińskiego języka na polski wyłożone każdemu ryceskiemu człowiekowi pożyteczne (1543)*, [w:] *Proza polska wczesnego renesansu 1510-1550*, oprac. J. Krzyżanowski, Warszawa 1954, s. 415.

³⁷ A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny*, cz. 1: *Geneza egzekucji dóbr*, Wrocław 1974, s. 26.

³⁸ J. Rutkowski, *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, „Kwartalnik Historyczny”, 1909, nr 1-2, s. 66-67; W. Małcużyński, *Szkice do dziejów skarbowości polskiej*, „Economista”, 1916, t. I i II, s. 1-118.

dy poniesione w ludziach i sprzęcie przez rotę, które władca obiecywał pokryć po zakończeniu zaciągu. Opisywano w nich szczegółowo co rota utraciła, niekiedy odnotowując wartość utraconego przedmiotu. Co ciekawe, trafiały tam również informacje nie tylko o zabitych czy rannych żołnierzach, ale również o pochwyconych przez nieprzyjaciela. Tak było na przykład w damnach roty Mikołaja Iskrzyckiego w 1531 r., gdzie zapisano *ludzi 4, pochwyconych 4, gladij 4. Panu Jordanowij [...] 1, pochwyconych 2, gladij 2*³⁹. Najwięcej takich zapisów zachowało się dla lat wojny pruskiej oraz wyprawy obertyńskiej⁴⁰.

Mówiąc o wysokości żołdu, nie sposób pominąć kwestii regularności wypłat. Ta niestety często odbiegała od stanu postulowanego. Zaległości w wypłacie żołdu nasiliły się najmocniej na początku XVI w. W pewnej mierze problem ten został rozwiązany w pierwszych latach rządów Zygmunta I Starego. M. Bielski pisał: *A gdy służebni królów zmarłych, Olbrachta i Aleksandra, upominali się zapłaty [!] u króla Zygmunta za służbę, zwłaszcza Czechowie, Niemcy, także Polacy: król niewiedział, co temu rzecz dalej, bo poborów niestawało na to, a w skarbie też nie było pieniędzy; wszakże z porady Jana Bonera, który natenczas był sprawcą u niego, łatwie się król ratował*⁴¹. Nie był to głos odosobniony. Relacja J. L. Decjusza porusza ten sam problem: *Żołnierze czescy, niemieccy i polscy, którzy pełnili służbę za Jana Olbrachta i Aleksandra, teraz natarczywie domagali się zapłaty. Z jednej strony honor królewski nakazywał dotrzymać umowy, z drugiej jednak strony na przeszkodzie temu stały trudności finansowe państwa. [...] Wkrótce potem wypłacili żołnierzom czeskim niemieckim i polskim ponad 200 tysięcy złotych jako zaległy żołd z czasów braci Aleksandra i Olbrachta*⁴². Relację kronik potwierdza bogaty zasób danych pochodzących z Metryki Koronnej. Władcy wielokrotnie nakazywali bądź obiecywali wypłatę zaległego żołdu (vide tab. 1.).

Wśród 48 zapisów większość, bo aż 21, dotyczy wspomnianego już 1504 r. Wówczas, jak należy podejrzewać, nastąpił wyraźny kryzys w zakresie płynności finansowej aparatu wojskowo-administracyjnego. Zbiegł on się z podobnym zjawiskiem w finansach publicznych, co więcej, prawdopodobnie był pochodną złego stanu skarbu królewskiego oraz niedorozwoju skarbu publicznego. Władcy podejmowali próby zaradzenia tym zjawiskom, lecz należy podkreślić, iż były to działania obliczone na korzyść doraźną. Nie nosiły znamion dalekowzroczności. Generalnym rozwiązaniem omówionych kłopotów mogły stać się właściwie prze-

³⁹ AGAD, ASK, O85, sygn. 18, k. 7-7v.

⁴⁰ AGAD, ASK, O85, sygn. 18, k. 5v, 7, 7v; AGAD, ASK, O86, sygn. 8, k. 13, 37, 51v, 52v.

⁴¹ M. Bielski, *Kronika polska*, wyd. K. J. Turowski, Sanok 1856, s. 939.

⁴² J. L. Decjusz, *Księga o czasach króla Zygmunta*, tłum. K. Kumaniecki et al., oprac. T. Bienkowski, Warszawa 1960, s. 30-31.

prowadzone reformy skarbowo-wojskowe. Należy odnotować, że część zobowiązań regulowano w 1507 r.⁴³ Wśród wymienionych rotmistrzów znaleźli się między innymi Jan Kałusz i Jan Sokołowski. Pierwszy z nich służył w 1504 i 1506 r. Drugi, dowódca załogi kamienieckiej, w 1502 oraz 1506 i 1507 r.⁴⁴

Tabela 1. Wypłata zaległego żołdu.

Rok	A	B	C
1502	2	2	
1503	3		1
1504	13	2	6
1505		2	w
1506	5		
1507	1		3
1508			1
1509	1		2
1519			1
1521			1
1522	1		
1539	1		
Razem:	27	6	15

A – polecenie lub obietnica zapłaty

B – sumy zapisane na dobrach z tytułu uiszczenia zapłaty przez osobę prywatną

C – polecenie lub obietnica zapłaty dla konkretnego rotmistrza

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, MK, sygn. 17, k. 323; AGAD, MK, sygn. 19, k. 62, 117, 161-164, 196; AGAD, MK, sygn. 20, k. 14, 21, 23, 49, 65, 113, 162; AGAD, MK, sygn. 21, k. 32, 46, 91, 100, 104, 219, 298; AGAD, MK, sygn. 22, k. 18, 58, 77, 82, 118; AGAD, MK, sygn. 23, k. 2; AGAD, MK, sygn. 24, k. 42, 51; AGAD, MK, sygn. 29, k. 643; AGAD, MK, sygn. 33, k. 179; AGAD, MK, sygn. 34, k. 165; AGAD, MK, sygn. 35, k. 879; AGAD, MK, sygn. 37, k. 51; AGAD, MK, sygn. 57, k. 16; MRPS, t. III, nr 503, 542, 596, 611, 697, 791, 978, 1056, 1151, 1153, 1582, 1583, 1586, 1587, 1590, 1591-1597, 1625, 1626, 1709, 1834, 1887, 1888, 1911, 2158, 2484, 2728, 2858, 2859, 2875, 2877; MRPS, t. IV, cz. 1, nr 908, 3113, 3588, 6301; MRPS, cz. 2, nr 8406, 8407, 8418, 8840, 8858, 8859, 12005, 13360.

Konsekwencją braku wypłaty żołdu były rabunki popełniane przez zdemobilizowane wojska. Problem ten pojawił się już w 1503 r. Po zakończonym sejmie

⁴³ AGAD, ASK, O85, sygn. 6, k. 77.

⁴⁴ AGAD, ASK, O85, sygn. 6, k. 79, 83, 84.

żołnierze postanowili „wybrać” żołd w dobrach duchownych⁴⁵. Sytuacja powtórzyła się w następnym roku. Około 6 000 zaciężnych przemaszerowało z Rusi do Małopolski, gdzie ponownie zajęli dobra kościelne⁴⁶. Jak pisał M. Kromer *wojsko tamto zwiedziono i służbę wypowiedziano, lub to, iż go nie potrzeba już było, ponieważ Wołochowie i Tatarzy spokojnie siedzieli i też jeszcze na dalszy czas spokojnemi być zdali się, lubo też, że się pieniędzy w skarbie przebrało było, tak dalece, że ani zasłużonych pieniędzy wypłacić czym nie miano. Zkąd to urosło, że hurmem żołnierze w ziemię krakowską nawróciwszy się, gdy ani w Krakowie nadzieje żadnej płacenia sobie z królewskiego skarbu pieniędzy nie widzieli, w dobra i osiadłości biskupów i opatów obyczajem prawie nieprzyjacielskim zabiegali i tak drapieżą żyli, dokąd aż król z pruskiej ziemie nie nawrócić się: który wprawdzie aż na dokończeniu lata przyjechał*⁴⁷. Taka sytuacja powtarzała się przez cały omawiany okres. I tak na przykład 22 marca 1506 r. Andrzej Stadnicki i Jan Wojszyk ze Żmigrodu poprosili radę miejską Bardiowa o wskazanie miejsca pobytu grupy zaciężnych, którzy dokonali zniszczeń na obszarze przygranicznym, „wybierając” żołd, którego nie otrzymali od króla polskiego⁴⁸. Innym razem (1535 r.) rotmistrzowie wojsk zaciężnych, w tym rotmistrzowie piechoty, zażądali gwarancji całkowitej wypłaty żołdu oraz zrównania monety polskiej i litewskiej, aby nie tracić części obiecanych im pieniędzy na niekorzystnych w tym przypadku dla nich przelicznikach⁴⁹.

Motywy finansowy był, jak należy przypuszczać, ważnym, jeśli nie najważniejszym powodem podejmowania służby w piechocie zaciężnej. Element ten jest najlepiej zauważalny w zgromadzonej podstawie źródłowej i najłatwiej poddaje się badaniu. Dla uściślenia, warto przyjrzeć się bezwzględnym wartościom (we fl.) jakie stanowiły wynagrodzenie kolejnych kategorii żołnierzy. W rozumieniu niniejszego opracowania zarobek różni się tym od żołdu, że żołd będzie jednorazową stawką wypłacaną za podstawowy okres służby, czyli 3 miesiące. Zarobkiem będzie zaś suma jaką mógł pozyskać żołnierz służąc w ciągu roku przeciętnie 2,5 kwartału (z demobilizacją na okres hiberny, czyli leża zimowego).

Wyżej omówiono przybliżone zarobki rotmistrzów na przykładzie jednej z rot, dla której dysponujemy rejestrem popisowym (stuosobowa rota Mikołaja Bliż-

⁴⁵ A. Borzemski, *Kronika Miechowity. Rozbiór krytyczny*, Kraków 1890, s. 60.

⁴⁶ F. Papee, *Aleksander Jagiellończyk*, Kraków 1999, s. 97-98, 108.

⁴⁷ M. Kromer, *Kronika polska [...] biskupa warmińskiego ksiąg XXX dotąd w trzech językach, a mianowicie w łacińskim, polskim i niemieckim wydana, na język polski z łacińskiego przełożona przez Marcina z Błażowa Błażowskiego*, wyd. K. Pollak, Sanok 1857, s. 1361.

⁴⁸ *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, t. IV (dokumenty z lat 1501-1520), oprac. S. A. Sroka, Kraków 2006, nr 667.

⁴⁹ L. Kolankowski, *Zygmunt August, wielki książę Litwy, do roku 1548*, Lwów 1913, s. 134.

Tabela 2. Roczne i kwartalne zarobki rotmistrzów w latach 1522-1547.

Lp.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10	11	12.		13.
												12a	12b	
	Jasiński Piotr	1522	100	79	500	21	210	55	275	15	3,0	37,5	1125	2598,75
	Zebrzydowski Jan	1522	100	76	500	21	210	51	255	35	7,0	87,5	2625	6063,75
	Gnoyeński Lambert	1528	90	72	450	19	190	50	250	10	2,2	25	750	1732,5
	Hostkowicz Jan	1528	60	49	300	13	130	34	170	0	0,0	0	0	0
	Krzycki Jerzy	1528	150	119	750	33	330	82	410	10	1,3	25	750	1732,5
	Gnoyeński Lambert	1530	150	118	750	33	330	81	405	15	2,0	37,5	1125	2598,75
	Bylicki Andrzej	1531	50	38	250	10	100	26	130	20	8,0	50	1500	2970
	Gnoyeński Lambert	1531	250	190	1250	53	530	131	655	65	5,2	162,5	4875	9652,5
	Iskrzycki Mikołaj	1531	300	239	1500	62	620	170	850	30	2,0	75	2250	4455
	Jacimierski Leonard	1531	100	79	500	20	200	56	280	20	4,0	50	1500	2970
	Noskowski Hieronim	1531	150	115	750	32	320	79	395	35	4,7	87,5	2625	5197,5
	Ożarowski Stanisław	1531	150	117	750	33	330	76	380	40	5,3	100	3000	5940
	Piotrowski Hynek	1531	150	114	750	29	290	81	405	55	7,3	137,5	4125	8167,5
	Polak Wojciech z Lesnicy	1531	200	160	1000	42	420	114	570	10	1,0	25	750	1485
	Rusiecki Balcer	1531	100	78	500	21	210	55	275	15	3,0	37,5	1125	2227,5
	Ziemiński Feliks	1531	50	37	250	12	120	22	110	20	8,0	50	1500	2970
	NN NI	1532	?	191	≥955	≥42	≥420	≥149	≥745	-	-	-	-	-
	Bylicki Adam	1532.3.1	50	39	250	10	100	27	135	15	6,0	37,5	1125	2227,5
	Bylicki Andrzej	1532.3.1	100	83	500	18	180	63	315	5	1,0	12,5	375	742,5
	Gnoyeński Lampert	1532.3.1	250	199	1250	51	510	143	715	25	2,0	62,5	1875	3712,5
	Iskrzycki Mikołaj	1532.3.1	200	162	1000	35	350	127	635	15	1,5	37,5	1125	2227,5
	Jacimierski Leonard	1532.3.1	100	78	500	20	200	55	275	25	5,0	62,5	1875	3712,5
	Noskowski Hieronim	1532.3.1	150	120	750	32	320	84	420	10	1,3	25	750	1485
	Ożarowski Stanisław	1532.3.1	150	123	750	31	310	84	420	20	2,7	50	1500	2970
	Piotrowski Hynek	1532.3.1	150	117	750	30	300	83	415	35	4,7	87,5	2625	5197,5
	Polak Wojciech z Lesnicy	1532.3.1	200	161	1000	41	410	115	575	15	1,5	37,5	1125	2227,5
	Rusiecki Balcer	1532.3.1	100	79	500	20	200	57	285	15	3,0	37,5	1125	2227,5
	Siemnicki Feliks	1532.3.1	50	40	250	10	100	27	135	15	6,0	37,5	1125	2227,5
	Ziemiński Feliks	1532.3.1	50	37	250	10	100	25	125	25	10,0	62,5	1875	3712,5

	Gnoyeński Lampert	1532.3.2	250	198	1250	51	510	141	705	35	2,8	87,5	2625	5197,5
	Iskrzycki Mikołaj	1532.3.2	300	235	1500	61	610	167	835	55	3,7	137,5	4125	8167,5
	Jacimierski Leonard	1532.3.2	100	77	500	20	200	54	270	30	6,0	75	2250	4455
	Noskowski Hieronim	1532.3.2	150	120	750	32	320	84	420	10	1,3	25	750	1485
	Ożarowski Stanisław	1532.3.2	150	118	750	32	320	82	410	20	2,7	50	1500	2970
	Piotrowski Hynek	1532.3.2	150	120	750	30	300	86	430	20	2,7	50	1500	2970
	Polak Wojciech z Leśnicy	1532.3.2	200	159	1000	41	410	113	565	25	2,5	62,5	1875	3712,5
	Rusiecki Balcer	1532.3.2	100	79	500	23	230	54	270	0	0,0	0	0	0
	Bylicki Andrzej	1532.4.1	100	78	500	22	220	52	260	20	4,0	50	1500	2970
	Gnoyeński Lampert	1533	100	78	500	21	210	54	270	20	4,0	50	1500	2970
	Iskrzycki Mikołaj	1533	200	160	1000	43	430	112	560	10	1,0	25	750	1485
	Noskowski Hieronim	1533	100	79	500	22	220	54	270	10	2,0	25	750	1485
	Piotrowski Hynek	1533	100	77	500	17	170	57	285	45	9,0	112,5	3375	6682,5
	Gnoyeński Lampert	1534	100	77	500	21	210	53	265	25	5,0	62,5	1875	3712,5
	Iskrzycki Mikołaj	1534	190	153	950	41	410	107	535	5	0,5	12,5	375	742,5
	Noskowski Hieronim	1534	70	53	350	15	150	35	175	25	7,1	62,5	1875	3712,5
	Piotrowski Hynek	1534	70	53	350	14	140	36	180	30	8,6	75	2250	4455
	Polak Wojciech z Leśnicy	1534	70	55	350	17	170	35	175	5	1,4	12,5	375	742,5
	Iskrzycki Mikołaj	1535	300	230	1500	64	640	159	795	65	4,3	162,5	4875	9652,5
	Polak Wojciech z Leśnicy	1535	200	162	1000	42	420	113	565	15	1,5	37,5	1125	2227,5
	Gnoyeński Lampert	1536	100	76	500	21	210	52	260	30	6,0	75	2250	4455
	Noskowski Hieronim	1536	70	55	350	15	150	38	190	10	2,9	25	750	1485
	Piczek Mikołaj	1536	50	39	250	9	90	28	140	20	8,0	50	1500	2970
	Piotrowski Hynek	1536	80	64	400	17	170	44	220	10	2,5	25	750	1485
	Pisarski Jan	1536	50	39	250	11	110	26	130	10	4,0	25	750	1485
	Polak Wojciech z Leśnicy	1536	100	79	500	22	220	54	270	10	2,0	25	750	1485
	Ziemicki Feliks	1536	50	40	250	11	110	27	135	5	2,0	12,5	375	742,5
	Bliźnicki Mikołaj	1538	100	77	500	21	210	53	265	25	5,0	62,5	1875	3712,5
	Brudzewski Wawrzyniec	1538	300	238	1500	66	660	165	825	15	1,0	37,5	1125	2227,5
	Chełmecki Mikołaj	1538	150	120	750	32	320	86	430	0	0,0	0	0	0
	Czysteż Melchior	1538	50	40	250	11	110	27	135	5	2,0	12,5	375	742,5
	Dobruchowski Marcin	1538	100	80	500	22	220	56	280	0	0,0	0	0	0

		Dotuski Kaeper	1538	50	39	250	10	100	27	135	15	6,0	37,5	1125	2227,5
		Druzbiez Jan	1538	150	117	750	32	320	81	405	25	3,3	62,5	1875	3712,5
		Dymitrowski Jan	1538	50	31	250	8	80	23	115	55	22,0	137,5	4125	8167,5
		Dziaduski J. T.	1538	50	41	250	10	100	29	145	5	2,0	12,5	375	742,5
		Gnoyeński Lampert	1538	100	53	500	12	120	38	190	190	38,0	475	14250	28215
		Grodowski	1538	100	79	500	22	220	54	270	10	2,0	25	750	1485
		Iskrzycki Mikołaj	1538	300	240	1500	62	620	172	860	20	1,3	50	1500	2970
		Jablonowski Bartłomiej	1538	150	118	750	32	320	82	410	20	2,7	50	1500	2970
		Jarocki Stanisław	1538	200	155	1000	42	420	108	540	40	4,0	100	3000	5940
		Jaszowski Mikołaj	1538	50	39	250	11	110	27	135	5	2,0	12,5	375	742,5
		Kania Mateusz	1538	100	78	500	22	220	53	265	15	3,0	37,5	1125	2227,5
		Kaszowski Mateusz	1538	50	41	250	10	100	28	140	10	4,0	25	750	1485
		Konopnicki Jan	1538	300	235	1500	64	640	164	820	40	2,7	100	3000	5940
		Krzonek Stanisław	1538	50	40	250	10	100	28	140	10	4,0	25	750	1485
		Ligeza Aleksy	1538	100	79	500	22	220	54	270	10	2,0	25	750	1485
		Łasinski Mikołaj	1538	30	30	150	6	30*	24	120	0	0,0	0	0	0
		Łukowski Krzysztof	1538	100	79	500	23	230	53	265	5	1,0	12,5	375	742,5
		Mleczo Kaeper	1538	150	119	750	32	320	83	415	15	2,0	37,5	1125	2227,5
		Noskowski Hieronim	1538	200	159	1000	43	430	110	550	20	2,0	50	1500	2970
		Off Mikołaj	1538	100	76	500	22	220	51	255	25	5,0	62,5	1875	3712,5
		Ożarowski Stanisław	1538	200	158	1000	44	440	109	545	15	1,5	37,5	1125	2227,5
		Pieczek Mikołaj	1538	50	40	250	11	110	27	135	5	2,0	12,5	375	742,5
		Piotrowski Hynek	1538	250	198	1250	55	550	137	685	15	1,2	37,5	1125	2227,5
		Pisarski Jan	1538	200	159	1000	40	400	114	570	30	3,0	75	2250	4455
		Podłodowski Stanisław	1538	200	157	1000	42	420	110	550	30	3,0	75	2250	4455
		Polak Wojciech z Lesnicy	1538	100	82	500	20	200	60	300	0	0,0	0	0	0
		Rachembek Mikołaj	1538	150	119	750	33	330	82	410	10	1,3	25	750	1485
		Rokitnicki Jerzy	1538	200	161	1000	41	410	115	575	15	1,5	37,5	1125	2227,5
		Starzechowski Jan	1538	300	209	1500	56	560	146	730	210	14,0	525	15750	31185
		Wąsowicz Wawrzyniec	1538	50	40	250	10	100	28	140	10	4,0	25	750	1485
		Węgorzewski Jan	1538	200	163	1000	42	420	115	575	5	0,5	12,5	375	742,5
		Wilkowski Krzysztof	1538	200	156	1000	43	430	108	540	30	3,0	75	2250	4455
		Zaleski Cyriak, Prusak Jerzyk	1538	100	78	500	21	210	54	270	20	4,0	50	1500	2970

	Zarawski Jan	1538	50	40	250	10	100	29	145	5	2,0	12,5	375	742,5
	Zebrzydowski Florian	1538	250	188	1250	52	520	130	650	80	6,4	200	6000	11880
	Zebrzydowski Jan	1538	100	80	500	21	210	56	280	10	2,0	25	750	1485
	Zielenski Piotr	1538	100	78	500	21	210	54	270	20	4,0	50	1500	2970
	Ziębiecki Feliks	1538	200	155	1000	40	400	110	550	50	5,0	125	3750	7425
	Gnoyeński Lambert	1539	150	118	750	34	340	80	400	10	1,3	25	750	1485
	Pisarski Jan	1539	50	37	250	12	120	25	125	5	2,0	12,5	375	742,5
	Polak Wojciech z Leśnicy	1539	150	118	750	33	330	82	410	10	1,3	25	750	1485
	Ziemiński Feliks	1539	50	39	250	10	100	27	135	15	6,0	37,5	1125	2227,5
	Gnoyeński Lampert	1540	100	82	500	22	220	53	265	15	3,0	37,5	1125	2227,5
	Jarocki Marcin	1540	50	40	250	11	110	27	135	5	2,0	12,5	375	742,5
	Piotrowski Hynek	1540	70	55	350	16	160	36	180	10	2,9	25	750	1485
	Pisarski Jan	1540	50	39	250	11	110	26	130	10	4,0	25	750	1485
	Polak Wojciech z Leśnicy	1540	130	102	650	24	240	75	375	35	5,4	87,5	2625	5197,5
	Prusak Jerzy	1540	50	40	250	10	100	28	140	10	4,0	25	750	1485
	Ziemiński Feliks	1540	50	38	250	9	90	27	135	25	10,0	62,5	1875	3712,5
	Bliźnicki Mikołaj	1542	100	79	500	21	210	55	275	15	3,0	37,5	1125	1957,5
	Gnoyeński Lampert	1542	200	159	1000	44	440	110	550	10	1,0	25	750	1305
	Lutomierski Jerzy	1542	100	79	500	12	120	64	320	60	12,0	150	4500	7830
	Piotrowski Hynek	1542	100	79	500	21	210	55	275	15	3,0	37,5	1125	1957,5
	Pisarski Jan	1542	120	94	600	25	250	66	330	20	3,3	50	1500	2610
	Wielogłowski Krzysztof	1542	80	63	400	18	180	42	210	10	2,5	25	750	1305
	Ziemiński Feliks	1542	100	79	500	22	220	54	270	10	2,0	25	750	1305
	Żórawski Jan	1542	100	79	500	22	220	54	270	10	2,0	25	750	1305
	Włodek Maciej	1547	60	47	300	7	70	40	200	30	10,0	75	2250	3915

1 – Rota

2 – Rok popisu

3 – Stan etatowy

4 – Stan faktyczny

5 – Kwota wypłacana na utrzymanie roty przez 1 kwartał (we fl.)

6 – Liczba żołnierzy pobierających podwójny zold (kopijnicy,

pawężnicy, żołnierze pełniący funkcje rozkazow- i sygnałodawcze:

proporcjnie, bebenice)

7 – Kwota wypłacana na utrzymanie żołnierzy pobierających

podwójny zold przez 1 kwartał (we fl.)

8 – Liczba żołnierzy pobierających pojedynczy zold (strzelcy)

9 – Kwota wypłacana na utrzymanie żołnierzy pobierających

pojedynczy zold przez 1 kwartał (we fl.)

10 – Wynagrodzenie rotmistrza przez 1 kwartał: poz.5 – (poz.7 +

poz.9) (we fl.)

11 – Wynagrodzenie rotmistrza przez 1 kwartał: poz.5 – (poz.7 +

poz.9) (we fl.) w stosunku do kwoty wypłacanej na utrzymanie roty

przez 1 kwartał (poz.5) (w procentach)

12 - Przepuszczalny zarobek roczny rotmistrza przy służbie przez 2,5

kwartału

12a - we fl.

12b - w gr

13 – Siła nabywcza poz.12b wg odpowiedniego przelicznika (lata 1521-1530:2,31; lata 1531-1540: 1,98; lata 1541-1548: 1,74 według tab 3)

* - przy założeniu, że żołnierze zazwyczaj pobierający podwójny zold, pobrali pojedynczy, można zbilansować koszty utrzymania tej roty do poziomu zero, czyli bez zanobku rotmistrza, który nie służył w tym oddziale, a więc nie pobierał również osobnego zoldu z tytułu tej służby

Na podstawie: AGAD, ASK, O85, sygn. 16, 17, 19, 20, 22, 24-27, 32, 36, 39, 42, 51; ibidem, O86, sygn. 12; obliczenia własne

nickiego popisana w 1538 r.⁵⁰). Jednak rejestrów popisowych, jak również już wspomniano, zachowało się 119. Na podstawie tej grupy materiałów źródłowych można określić wielkość zarobków poszczególnych rotmistrzów. Nie da się przeprowadzić takiego badania dla rot nie znanych z innej kategorii źródeł, niż listy przypowiednie, bowiem listy te zawierają informacje dotyczące stanu etatowego (ilość porcji żołdu na rotę), brak natomiast danych na temat stanu faktycznego⁵¹. Nie da się więc odliczyć od pełnej liczby porcji żołdu sum przeznaczonych na opłacenie innych niż rotmistrz kategorii zbrojnych.

Zachowane rejestry popisowe stwarzają taką możliwość. Wykaz popisanych rot wraz z wyliczeniem, ile pieniędzy pobrały poszczególne kategorie zbrojnych, a tym samym ile pozostało ich dla rotmistrza, zawiera tabela 2. Stosowaną od dłuższego czasu metodą odniesienia sumy bezwzględnej do konkretnego kontekstu historycznego jest przeliczenie tej sumy na trofy, czyli dzienne stawki żywienia dla człowieka wkładającego w pracę średni wysiłek⁵². Cena trofy nie była wartością stałą w XVI w., a od początku tego stulecia datuje się okres jej dość dynamicznego spadku (tab. 3).

Tabela 3. Wartość nabywcza grosza (w trofach) oraz cena trofy (w groszach) w latach 1501-1548.

Okres	Wartość nabywcza grosza	Cena trofy
1501-1510	3,17	0,32
1511-1520	2,99	0,33
1521-1530	2,31	0,43
1531-1540	1,98	0,51
1541-1548	1,74	0,57

Źródło: Z. Żabiński, op. cit., tabl. 57, s. 102, tabl. 145, s. 239.

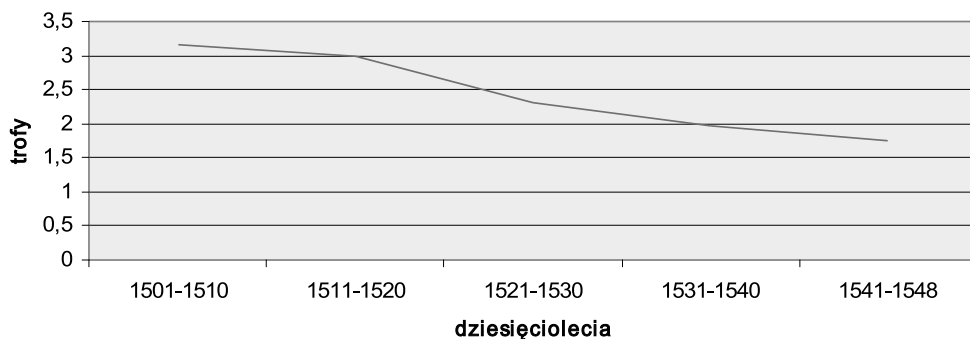
Na podstawie powyższej tabeli można zaobserwować realny spadek wartości nabywczej pieniądza w Królestwie Polskim w latach 1501-1548 (wykres 1), a tym samym wzrost ceny trofy, co z kolei prowadzi do prostego wniosku o wzroście kosztu utrzymania. Bezwzględna suma minimalnego kosztu utrzymania dla przeciętnego poddanego władcy polskiego rosła.

⁵⁰ AGAD, ASK, O85, sygn. 32, k. 36v-37v.

⁵¹ Szerzej vide: A. Böldyrew, *Piechota zaciężna w Polsce w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 2011, s. 68-87.

⁵² Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław 1981, tabl. 57, s. 102, tabl. 145, s. 239; J. Pelc, *Ceny w Krakowie w latach 1369-1600*, Lwów 1936, s. 4, 5, tabl. 2, s. 27; A. Böldyrew, *Produkcja i koszty uzbrojenia w Polsce XVI wieku*, Warszawa 2005, s. 258-259, tab. 36.

Wykres 1. Wartość nabywcza grosza

Zarobki rotmistrzów polskiej piechoty zaciężnej kształtowały się w bardzo szerokim zakresie. Wśród zliczonych 118 przypadków niewielki procent (6 przypadków - 5,08%) nie zarobił nic. Zbilansowanie kosztów utrzymania oddziału musiało wymagać od tych rotmistrzów rezygnacji z jakiegokolwiek poboru. Można jeszcze przypuszczać, że żołnierzom zazwyczaj pobierającym podwójną stawkę żołdu wypłacono pojedynczą stawkę żołdu i dzięki temu ich rotmistrzowie mieli szansę na niewielki zarobek. W jednym przypadku (rota Mikołaja Łasińskiego zaciągnięta w 1538 r.⁵³), przy założeniu jak wyżej, udaje się zbilansować koszty utrzymania tej roty do poziomu zero, czyli bez zarobku rotmistrza, który nie służył w tym oddziale, a więc nie pobierał również osobnego żołdu z tytułu tej służby. Sumaryczne zestawienie danych na temat zarobków rotmistrzowskich zostało zawarte w tabeli 4.

Tabela 4. Średnia arytmetyczna i mediana zarobków rotmistrzów w latach 1522-1547

Wyszczególnienie	1.	2.	3.	4.
Średnia arytmetyczna*	3,92	56,14	1684,32	3325,33
Mediana*	2,90	37,50	1125,00	2227,50

1 – Procentowy stosunek rocznych zarobków przy służbie przez 2,5 kwartału do kosztów utrzymania całej roty

2 – Roczny zarobek przy służbie przez 2,5 kwartału (we fl.)

3 – Roczny zarobek przy służbie przez 2,5 kwartału (w gr.)

4 – Siła nabywcza rocznego zarobku przy służbie przez 2,5 kwartału (w trofach)

* rocznych zarobków przy służbie przez 2,5 kwartału

Źródło: obliczenia własne

⁵³ AGAD, ASK, O85, sygn. nr 32, k. 30v-31.

Średnia arytmetyczna wyraźnie przewyższa medianę. Zastosowanie średniej arytmetycznej daje obraz przeciętności, zmodyfikowany przez wysokie i rzadko występujące górne wartości graniczne. Pod tym względem, przy stosunkowo obfitej podstawie źródłowej, mediana wskazująca wartość środkową jest znacznie bliższa rotmistrzowi, którego zarobki pozostawały na poziomie przeciętnym. W oparciu o takie założenie można stwierdzić, że dane szczegółowe modyfikują obraz opisany wyżej (przyjęto, że rotmistrz średnio zarabiał 50-60 fl. rocznie i suma ta stanowiła około 5% kwoty wydatkowanej na utrzymanie roty). Z tabeli 4. wynika jasno, że *rothmagister medianus* zarabiał niecałe 40 fl. rocznie, a suma ta stanowiła niespełna 3% kwoty wydatkowanej na utrzymanie roty.

Jak już zaznaczono wyżej, zastosowanie trofy jako przelicznika umożliwia przeliczenie wartości nominalnej całkowitego zarobku rocznego (we fl.) na wartość kontekstową (w trofach). Zagadnienie to również zostało zobrazowane w tabeli 2. (kolumna nr 13) oraz w tabeli 4. (kolumna nr 4). Rozpiętość siły nabywczej zarobków rotmistrzowskich w skali bezwzględnej (w trofach) mieściła się w przedziale 742,5 – 31185. Siła nabywcza zarobku najlepiej zarabiającego rotmistrza (Jan Starzechowski w 1538 r.⁵⁴) 42 razy przewyższała siłę nabywczą najgorzej zarabiających rotmistrzów, których było 13 (Andrzej Bylicki w 1532 r., M. Iskrzycki i W. Polak z Leśnicy w 1534 r., F. Ziemicki w 1536 r., M. Czysticz, J. T. Dziaduski, M. Jaszowski, K. Łukowski, M. Piczek, J. Węgorzewski i J. Zarawski w 1538 r., J. Pisarski w 1539 r. i M. Jarocki w 1540 r.⁵⁵). Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że wspomniany wcześniej *rothmagister medianus* dysponował siłą nabywczą (w trofach) równą 2227,5.

Piesi kopijnicy, pawężnicy, propornicy i bębenice pobierali podwójny żołd. W skali kwartału wynosił on 10 fl. W ciągu służby rocznej trwającej przeciętnie 2,5 kwartału mieli szansę zarobić 25 fl. Przeliczenie tej sumy na trofy pozwala ocenić popłatność służby w piechocie zaciężnej w mocno narażonej na utratę życia lub zdrowia kategorii zbrojnych. Dla przypomnienia: kopijnicy i pawężnicy stanowili dwa pierwsze rzędy żołnierzy w szyku. W wypadku więc starcia wręcz, byli najbardziej narażeni na wszelkie urazy.

⁵⁴ AGAD, ASK, O85, sygn. nr 32, k. 27-30v.

⁵⁵ AGAD, ASK, O85, sygn. 20, cz. IV, k. 1a-2v; AGAD, ASK, O85, sygn. 25, k. 77v-81v, 87-88v; AGAD, ASK, O85, sygn. 27, k. 91-92; AGAD, ASK, O85, sygn. 32, k. 7-7v, 41v-42; 57v-58, 60v-61, 64v-66; 78v-81v; AGAD, ASK, O85, sygn. 36, k. 88-88v; AGAD, ASK, O85, sygn. 39, k. 162-162v.

Tabela 5. Siła nabywcza zarobku piechurów pobierających podwójną stawkę żołdu w skali roku (w trofach)

Okres	Wartość nabywcza grosza	Zarobek piechura (w groszach)	Siła nabywcza zarobku rocznego
1501-1510	3,17	750	2377,50
1511-1520	2,99		2242,50
1521-1530	2,31		1732,50
1531-1540	1,98		1485,00
1541-1548	1,74		1305,00

Źródło: obliczenia własne

Analiza załączonej tabeli pozwala stwierdzić, że polscy „doppelsöldneren” pobierali stosunkowo duże stawki. Ich siła nabywcza była znacząca, skoro nawet w ostatnim dziesięcioleciu omawianego okresu przewyższała ponad 3,5 razy minimalne koszty utrzymania. Trzeba jednak pamiętać, że pewną część ich dochodu pochłaniał zakup i konserwacja uzbrojenia, które akurat w tej kategorii zbrojnych było dość drogie. Wspominałem wcześniej, że zdarzały się sporadyczne przypadki, kiedy prawdopodobnie kopijnicy, pawężnicy, propornicy i bębence pobierali żołd pojedynczy. Wówczas ich sytuacja materialna kształtowała się na poziomie takim, jak sytuacja materialna przeciętnego żołnierza pocztowego z żołdem 5 fl.

Najłatwiej jest określić żołd żołnierzy pocztowych, których sytuacja materialna była jednocześnie najtrudniejsza, ponieważ pobierali najmniejsze stawki (to znaczy 5 fl.)⁵⁶. Tak więc roczny zarobek przeciętnego żołnierza pocztowego opłacanego pojedynczą stawką żołdu będzie sytuował się na poziomie 12,5 fl. (375 gr.) w wyniku wyliczenia 2,5 kwartału służby po 5 fl. za kwartał. Są to kwoty bezwzględne, których zestawienie z realiami ekonomicznymi omawianego okresu da dopiero odpowiedź na pytanie, czy służba w wojsku była zajęciem intratnym.

W tym celu powyższe sumy zostaną przeliczone na trofy. Wartość trofy malała, tymczasem zaciężny piechur na przestrzeni omawianych lat średnio zarabiał wciąż tę samą stawkę, czyli 12,5 fl. (375 gr.) rocznie. W pierwszym dziesięcioleciu XVI w. mógł więc za nią nabyć coraz mniejszą ilość trof, czyli dziennych stawek żywniowych (w oparciu o tabelę 3).

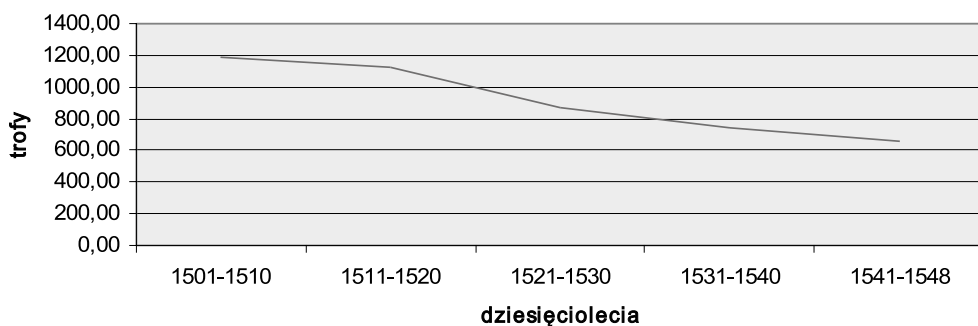
⁵⁶ *Acta Tomiciana...*, t. XVII, nr 5; Z. Spieralski, *Jan Tarnowski...*, s. 239.

Tabela 6. Siła nabywcza zarobku piechura zaciężnego w skali roku (w trofach)

Okres	Wartość nabywcza grosza	Zarobek piechura (w groszach)	Siła nabywcza zarobku rocznego
1501-1510	3,17	375	1188,75
1511-1520	2,99		1121,25
1521-1530	2,31		866,25
1531-1540	1,98		742,50
1541-1548	1,74		652,50

Źródło: obliczenia własne

Siła nabywcza rocznego zarobku piechura spadała. Dla lepszego zobrazowania tej tendencji sporządzono wykres 2. Zaznaczona na nim tendencja jest identyczna z opisaną wcześniej, jako że jest wielokrotnością zjawiska, nazwijmy je, podstawowego (wykres 1.). Ile więc musiał zarabiać piechur opłacany pojedynczą stawką żołdu, by służba w wojsku stała się zajęciem przynajmniej częściowo dochodowym?

Wykres 2. Siła nabywcza rocznego zarobku piechura zaciężnego

Przede wszystkim należy zaznaczyć, że nawet w ostatnim dziesięcioleciu pierwszej połowy XVI w., kiedy relacje cenowe były najmniej korzystne na przestrzeni całego omawianego okresu, zarobki roczne pozwalały żołnierzowi na zakup 625,5 trofy, a więc po odliczeniu minimalnego kosztu utrzymania (365 trof), pozostaje wielkość rzędu 260,5 trofy rocznie, czyli około 148,5 gr. (według przelicznika z tab. 3). Te pieniądze miały służyć między innymi na zakup bądź naprawę uzbrojenia. Wiadomo jednak, że żołnierze zarabiali coraz mniej, skoro z podobnego wyliczenia przeprowadzonego dla pierwszego dziesięciolecia XVI w. (1501-1510) wynika, iż ich roczny zarobek wart był 1188,75 trofy. Po odliczeniu 365 trof przeznaczonych

na aprowizację, pozostaje 823,75 trofy, czyli według odpowiedniego przelicznika około 263,60 gr. Wyraźnie zaznacza się różnica 115,11 gr., która jest bezwzględny spadkiem zarobku żołnierskiego. Zagadnienie to z wyszczególnieniem wszystkich dziesięcioleci obrazuje tabela 7.

Tabela 7. Obniżenie zarobków piechoty zaciężnej w latach 1501-1548

Okres	Żołd kwartalny	Zarobek roczny*	Minimalny koszt utrzymania (w trofach)	Pozostały zarobek (w trofach)	Przelicznik (cena trofy w gr)	Zarobek po odliczeniu minimalnych kosztów utrzymania (w gr)
1501-1510	5 fl.	1188,75	365	823,75	0,32	263,60
1511-1520		1121,25		756,25	0,33	249,56
1521-1530		866,25		501,25	0,43	215,54
1531-1540		742,50		377,50	0,51	192,53
1541-1548		652,50		260,50	0,57	148,49

* za 2,5 kwartału służby rocznie w trofach
 Na podstawie: obliczenia własne

By zaciężni piechurzy nie tracili stopniowo swych dochodów, niezbędne były podwyżki żołdu. Jeśli za wyjściowy poziom zostanie przyjęty ten z pierwszego dziesięciolecia (za dwu i pół kwartały zarobek istniała możliwość zakupu 1188,75 trof), to w kolejnych dziesięcioleciach zaciężny piechur powinien odpowiednia zarabiać tyle, by móc utrzymać ten poziom. Zestawienie go z wartością nabywczą grosza w poszczególnych dziesięcioleciach przybliży orientacyjną wielkość całkowitego zarobku rocznego zaciężnego piechura (w gr.). Na podstawie uzyskanej kwoty można wyliczyć postulowany żołd (w gr. i fl.), a co za tym idzie wielkość podwyżek jakie musiałyby nastąpić, aby utrzymać założony poziom wyjściowy całkowitego zarobku rocznego (w trofach). Kwestię tę przedstawia tabela 8. Jak wynika z zamieszczonego w niej wyliczenia wielkość podwyżek żołdu piechoty zaciężnej w latach 1501-1548 powinna sięgnąć pod koniec omawianego okresu pułapu 273,28 gr. (9 fl. i około 3 gr.), czyli żołd winien wzrosnąć bez mała dwukrotnie. Zliczenie to oddaje w pełni problem spadku siły nabywczej pieniądza, którym opłacano piechotę zaciężną. Należy jednocześnie podkreślić, że faktyczny żołd, który wypłacano stopniowo tracił na wartości, ale nigdy nie doszło w omawianym okresie do sytuacji, w której zaciężny żołnierz pieszy nie miałby środków do życia, gdyż jego zarobek nie wystarczałby na zakup podstawowych produktów żywnościowych.

Tabela 8. Postulowana wielkość podwyżek żołdu piechoty zaciężnej w latach 1501-1548

Okres	Całkowity zarobek roczny (w trofach)*	Wartość nabywczą grosza (w trofach)	Całkowity zarobek roczny (w gr)*	Żołd*	
				w groszach	we florenach
1501-1510	1188,75	3,17	375,00	150,00	5,00
1511-1520	1188,75	2,99	397,58	159,03	5,30
1521-1530	1188,75	2,31	514,61	205,84	6,86
1531-1540	1188,75	1,98	600,38	240,15	8,01
1541-1548	1188,75	1,74	683,19	273,28	9,11

* w pierwszym dziesięcioleciu faktyczny, w następnych postulowany
Na podstawie: obliczenia własne

Przy interpretacji powyższych przybliżonych obliczeń i szacunków nie można zapomnieć, że przecież nie całe zarabiane przez żołnierza pieniądze mogły zostać oszczędzone. Co więcej, kwoty odliczone na utrzymanie, a więc niemożliwedo oszczędzania, należy powiększyć o sumy wydatkowane na uzbrojenie. Żołnierze często skarżyli się, że kwoty im wypłacane nie są wystarczające, natomiast wymagania co do rodzaju i jakości uzbrojenia, którym mieli się posługiwać, dość wygórowane⁵⁷. Pewnym symptomem tego zjawiska było na przykład żądanie wypłaty żołdu za 3 kwartały przy zaciągu na 2,5 kwartału przedstawione przez zaciężnych w trakcie werbunku na wyprawę przeciwko Moskwie w 1535 r.⁵⁸ W potencjalnym wyliczeniu całkowitych kosztów utrzymania i uzbrojenia należałoby również wziąć pod uwagę zwyżkujące w czasie wojny ceny żywności i podstawowych rzeczy niezbędnych żołnierzowi w czasie przemarszu, koncentracji i walki. Zwyczajka cen tych przedmiotów była problemem, który wielokrotnie podkreślano, a wśród jego przyczyn widziano głównie chęć, spekulanckiego wręcz, zarobku przekupniów obsługujących armię.

Podsumowując: nominalny żołd, a tym samym przeciętny nominalny zarobek roczny, pozostawał na stałym poziomie, lecz jego siła nabywczą spadała. W celu utrzymania stałej siły nabywczą nominalnego żołdu, a tym samym przeciętnego nominalnego zarobku rocznego na poziomie równym poziomowi z początku omawianego okresu (1501 r.), nominalny żołd - a tym samym przeciętny nominalny zarobek roczny - musiałby rosnąć w odpowiednim tempie, czyli mówiąc innymi

⁵⁷ M. Plewczyński, *Żołnierz jazdy obrony potocznej za panowania Zygmunta Augusta. Studia nad zawodem wojskowym w XVI wieku*, Warszawa 1985, s. 38-78; A. Bołdyrew, *Produkcja i koszty...*, s. 258.

⁵⁸ L. Kolankowski, op. cit., s. 134.

słowy, musiałyby ulegać regularnej waloryzacji. Należy jednocześnie zaznaczyć, że mowa tu o żołdzie i zarobku statystycznego żołnierza w okresie 1501-1548 (gdzie 1501 r. jest traktowany jako moment powstania wierzytelności, a 1548 r. jako moment jej ustania), a nie konkretnych piechurów zaciężnych, jako że momentem powstania wierzytelności państwa wobec nich nie był 1501 r., lecz chwila zaciągu, momentem zaś ustania wierzytelności – demobilizacja. W takim rozumieniu nie można by mówić o waloryzacji.

SUMMARY

The combat pay and soldiers' wages of Polish Infantry Mercenaries during the reign of Aleksander Jagiellończyk and Zygmunt I Stary

The registers of infantry companies (Polish: rota) from the years 1522-1547, preserved in the Central Archives of Historical Records in Warsaw, enable to carry out a calculation of profitability of a military service in the Polish Infantry Mercenaries during the reign of Aleksander Jagiellończyk i Zygmunt I Stary. Existing data concern almost 12 000 soldiers, that is more than 15 000 pay rates, what gives a chance to talk over the title issue with high probability. The regular rate of pay, paid quarterly for a one infantryman, was an amount of 5 florin. Some categories of armed, like: foot heavy lancers, pavise infantrymen, standard-bearers (propornicy), received the double pay. The combat pay was given partly in cash, partly in products that were an equivalent of a salary.

The biggest payment crisis experienced the Crown at the beginning of the 16th century. Economic reforms, and especially the monetary reform, executed by the King Zygmunt I Stary, brought an improvement in a situation. However, sometimes there fallen behind with payment. Then soldiers 'took' the pay, seizing royal or church properties. It is necessary to notice, that infantrymen had not only to buy a food, but also a military equipment.

About the middle of the 16th century, increase in prices, without the raise of remuneration, brought into the deterioration of the service conditions of Polish infantrymen in consequence.

РЕЗЮМЕ

Довольствие и заработная плата солдат наемной польской пехоты с времен властвования Александра Ягелленчика и Сигизмунда I Старого.

Сохраненные в Главном Архиве Древних Акт в Варшаве документы реестры показательных пехотных рот с 1522-1547 гг. позволяют провести калькуляцию по оплачиваемости службы в польской наемной пехоте во время властвования династии Ягеллонов: Александра и Сигизмунда I Старого. Сохраненные данные относятся к 12 000 солдат, то есть более 15 000 ставок денежных довольствий, благодаря этому с большой вероятностью можно обсудить основные вопросы. Основная ставка довольствия, которую выплачивали кварталю одному наемнику это было сумма 5 флоренов. Для некоторых вооруженных категорий выплачивали двойное довольствие. Довольствие выплачивали частично наличными а частично товаром равноценным платежным задолжностям Польша переживала в начале XVI столетии огромный

платежный кризис. Экономические реформы, в том же монетарная реформа, которую провел Сигизмунд I Старый, привела к улучшению ситуации в этой сфере. Не всегда однако регулярно выплачивали довольствие, неоплачиваемая армия самостоятельно «выбирала» довольствия и занимала добро королевское или церковное. Надо помнить об этом, за одерженные деньги солдаты могли купить не только пищу но также и оружие.

Когда повысились цены на товары, а не повысилось довольствие, то это привело к ухудшению ситуации солдат наемной польской пехоты , снизилась ее численность.